

Sognefogeder i lenstiden

Beskrevet på grundlag af Koldinghus lens regnskaber 1610-61

Af *Johs. Lind*

Den 11. november 1991 kan man fejre 200-årsdagen for den første kongelige anordning om sognefogeder. Den havde sin store betydning deri, at der nu kom en nogenlunde ensartet ordning for hele Danmark, og den var nødvendig i en tid, da nye ejeformer og produktionsformer var ved at umuliggøre store dele af den gamle administration, der havde hvilet på enten privat eller kongelig godsbesiddelse. Den var sikkert også ganske gavnlig som påmindelse til de nybagte selvejere om, at nok havde de fået frihed for jorddrotter og avlsfællesskab, men der var dog stadig et samfundsfællesskab, som de var forpligtede på, og myndigheder, de derfor skulle adlyde og respektere.¹

I den forstand var den kgl. anordning af 11/11-1791 uden tvivl vigtig. Og sine steder har den vel også bevirket, at der nu kom sognefogeder, hvor der hidtil ingen havde været; men i ganske vid udstrækning har den blot virket som en stadfæstelse og styrkelse af en institution, der allerede var der. Sognefogedinstitutionen er meget gammel i Danmark.

For Sjællands vedkommende er vidnesbyrdene om institutionens ælde umiddelbart tilgængelige i Kancelliets Breve, hvor man finder nogle kgl. bevillinger til landgildefritagelse for denne og hin sognefoged. Det samme er ikke tilfældet for Jyllands vedkommende; og det er måske det, der øjensynligt har fået mange historikere til at tro, at ordningen ikke eksisterede i Jylland inden 1791. Det er imidlertid allerede for et

Johs. Lind, sognepræst, Esbjerg, f. 1933. Har skrevet artikler om sognefogeder før forordningen af 1791 i Bol og By 1987/2, Fortid og Nutid 1988/3, Fra Ribe Amt 1989 og Koldingbogen 1989.

par år siden blevet godtgjort, at den har fungeret i bedste velgående under enevælden i det daværende Koldinghus amt (stort set identisk med det senere Vejle amt).²

Spørgsmålet, som nærværende artikel skal besvare, er, om der også i lenstiden var sognefogeder i Jylland. Kildematerialet er fortrinsvis regnskaberne for Koldinghus len 1610-61.

Kildematerialet

For fuldstændighedens skyld bør det anføres, at kildematerialet ikke er undersøgt til bunds. Det er ikke de originale papirer, men rigsarkivets mikrofilm, der har været grundlag. Gennemgående er dette materiale ordnet i tre serier: 1) selve regnskaberne med bilag, 2) ekstraskattemandtaller med bilag og 3) jordebøger. Det er den første af disse serier, der har været genstand for undersøgelsen. Materialet i denne serie er i sig selv overordentlig omfattende, og læseligheden er stærkt varierende. Der er almindeligvis set bort fra de dokumenter, der forekom for vanskeligt læselige (for svag skrift eller skrift forstyrret af blæk fra papirets bagside), eller som efter deres indhold syntes at være for fjernt fra den mulighed, at der skulle forekomme omtale af sognefogeder deri.

Foruden lensregnskaberne har undersøgelsen også omfattet den eneste bevarede tingbog fra Koldinghus len, Jerlev herreds tingbog 1653. Tanken var, at den måske kunne afsløre noget om, hvad sognefogeder beskæftigede sig med. Og den skulle atter være sammenholdt med lensregnskabernes ekstraskattemandtaller fra samme år, så at man måske kunne få et indblik i sognefogedernes relative sociale status. Men denne del af undersøgelsen glippede. Det viste sig nemlig, at de navne, der forekom i det års mandtal, ikke repræsenterede befolkningen i herredet samme år. En stikprøvemæssig sammenligning med lensregnskabernes indfæstningslister (»stedsmål«) godtgjorde, at den mandtalsliste, der var brugt for 1653, nok var ca. 10 år gammel!

Her er vi ved en svaghed, som sikkert er karakteristisk for lensregnskaberne, når man vil benytte dem til andet end det, de i sin tid blev udfærdiget for. Det er pengene, der er hovedinteressen. Navne har egentlig ikke så meget at betyde. Hvis bare mandtalslister og jordebøger er tilstrækkelige til at godt-

Indtægt paa Lørdagsulde. Ørrengia fraa vint 1711
Jacobi Daas Amd. 1672-1688 samt daas Jæg 1675

unt sede sua **S**piritus dñi ac via ac v
 orbe terrarū **S**piritus oia saturatur ac via ac v
 pfuda dei **S**piritus paratus ac via ac via **M**e
 dia **S**piritus anē celi dedit eis ac via ac via
 orbe terrarū **L**ibavit eos et adipē
 bia ac via **E**t de petra melle saturavit eos
 pē de tra ac via ac via **E**t vinū letificet cor
 ppheta altissimi vocaberis ac via
 s an dām pare vias eius **I**ste puer mignus
 ma ac via **N**ā et man⁹ eius cū ipō est **I**nt
 No fuerit

Når man læser lensregnskaber, må man som den lille Rødhætte vogte sig for at blive distraheret fra målet af skovens skønne blomster. Som f.eks. her, hvor skriveren har genbrugt et gammelt pergamenthåndskrift som omslag om indtægtsbilagene.

gøre, hvor store indkomster lensherren skulle svare for, så kunne enhver være tilfreds. Om f.eks. en gård blev identificeret ved dens nuværende bruger eller måske ved forgængerer, det gjorde egentlig ikke så meget, så længe det var klart, hvad det var for en gård, man talte om.

At selve vanskeligheden med at læse den gotiske håndskrift kan berede problemer for sikkerheden af det færdige resultat, er en selvfølge. Men vanskeligheden forelå allerede for samtiden. Sjusket skrift har været mulig til alle tider; og man kan derfor f.eks. opleve at finde en bestemt herredsfoged benævnt ganske tydeligt Jaan Hansen, skønt han ellers hedder Joen Hansen. Den ene skriver har altså ikke rigtig kunnet tyde den andens forlæg, og det hele har ikke gjort så meget, for det var jo bare navne, og det vigtigste var altid tallene. Eller lad os nævne sognefogeden i Vamdrup sogn, der nogle år er nævnt for at være fritaget for både avlingspenge og spindepenge (se herom nedenfor). I listen over avlingspenge hedder han Hans Jensen Horskjær, men i listen over spindepenge Hans Hansen Horskjær. Kun en utilladelig tyrkertro på kildernes pålidelighed kunne få os til at antage tilstedeværelsen af to sognefogeder i sognet (een med fritagelse for avlingspenge og een med fritagelse for spindepenge), når det drejer sig om oplysninger, der oprindeligt kun havde sekundær betydning. Kort sagt, man skal ikke tro på alt, hvad man læser. Især ikke, når man vil bruge regnskaberne til andet end det, de blev til for. Og sådant et ærinde er vi ude i her: Vi vil forsøge at aftvinge dem oplysninger om den landlige administration i lenstiden, om bønderfogederne, især sognefogederne.

De, som dengang aflagde regnskab, har naturligvis ikke haft tanke for andet end det regnskabsmæssige. De har f.eks. ikke haft noget ønske om, at man til enhver tid skulle kunne se, hvem der bestred de forskellige administrative »embeder« i lenet. Og når mange af dem alligevel er nævnt, så skyldes det kun, at de på en eller anden måde har været regnskabsrelevante. Hvis en gårds landgilde ikke var ført til indtægt, så måtte dette forhold forklares. Forklaringen kunne f.eks. være, at gården var afbrændt eller fæsteren forarmet; men årsagen kunne også være, at vedkommende var enten herredsfoged eller defefoged. For afkortning i landgildeydelsen var den måde, de pågældende blev aflønnet på. Således vil der hvert år være en liste over disse embedsindehavere. Så heldige er vi

ikke, når det drejer sig om de andre bønderfogeder, for man kan ikke uden videre gå ud fra, at de overhovedet fik nogen løn. I 1610 havde sandemændene i Koldinghus len opnået kongelig bevilling til at slippe for »ægt og arbejde«; men allerede samme år trak kongen bevillingen tilbage med den begrundelse, at i den del af landet var sandemændene så vel aflagte økonomisk, at de godt kunne undvære denne begunstiggelse.³ Hvis det var blevet ved denne afgørelse, ville man ikke have kunnet finde sandemændene i regnskaberne; men det gik nu sådan, at både de og andre bønderfogeder fik den ønskede frihed.

Et tingsvidne fra Brusk herred 1654 (M 18349) oplyser, at kirkeværger, præstens medhjælpere, sognefogeder, sandemænd, kirketjenere (fæstere af kirkegods), delefogeder og langægtsmænd i Brusk herred var fri for brødbagen, spindepenge og andre små skatter. Af de årlige regnskaber kan man aflæse, at friheden også gjalt avlshoveri; og iøvrigt var også herredsskriverne omfattet af disse friheder, der synes at have været fælles for alle herrederne i Koldinghus len.

I samme omfang som regnskaberne nu vedrører de ovenfor omtalte tjenesteydelser må man kunne gøre sig håb om at finde de forskellige bønderfogeder nævnt som begrundelse for, at denne og hin gård eller person er sluppet fri. Men helt så enkelt er det ikke. Hoveriet har nok i en vis forstand været en af de allervigtigste indtægtskilder for lenet; men sådanne arbejdsydelser blev ikke uden videre indtægtsført. Det blev de først, når de var blevet omsat i penge. De bønder, der gjorde hoveri til enten Nygård eller Vamdrupgård, fik på et tidligt tidspunkt lov til at afløse denne ydelse med et fast pengebeløb pr. år. Fra da af ville der altså være en indtægt at bogføre, og tilsvarende ville det være nødvendigt at opregne dem, der af forskellige grunde ikke betalte (f.eks. på grund af et eller andet særligt hverv som ovenfor anført). Her er der så en reel chance for at finde bønderfogederne nævnt med navn. Men altså kun for så vidt som det drejede sig om Nygård eller Vamdrupgård. Bønder, som måtte have gjort hoveri til andre hovedgårde, vil ikke være nævnt.

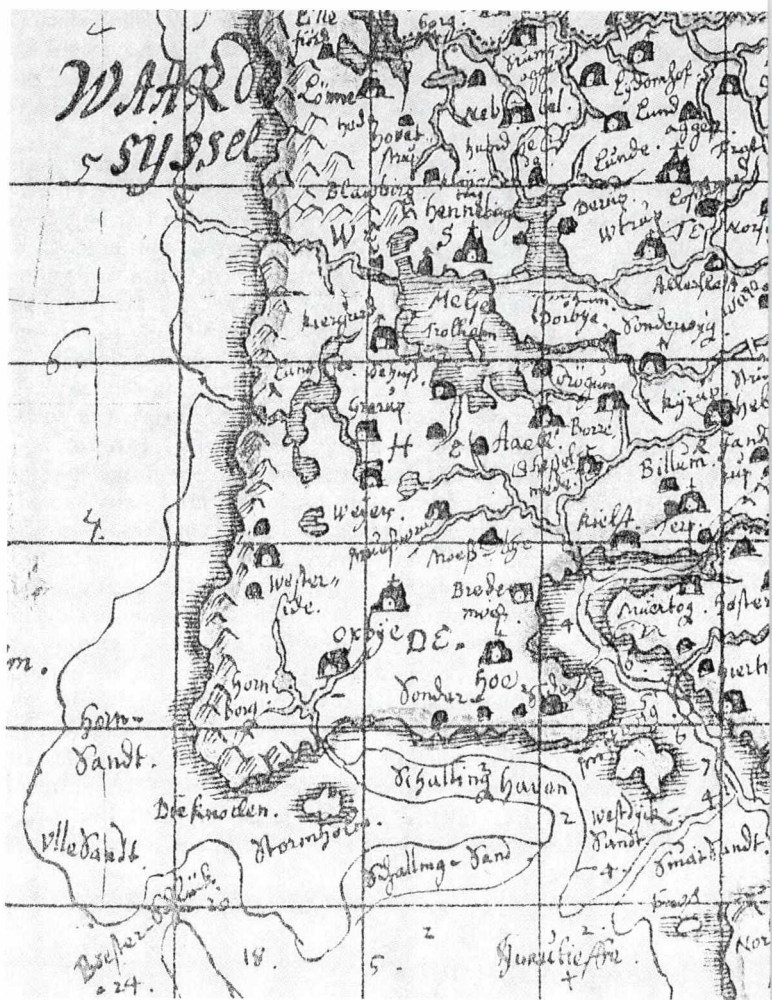
Til alt held for denne undersøgelse var der også i løbet af perioden en anden art hoveri, der blev afløst af et årligt pengebeløb; det var hovspindet, som blev afløst af et lille årligt beløb i spindepenge; og straks rummer regnskaberne et mylder af

nye oplysninger om, hvem bønderfogederne var. Denne situation varer kun nogle få år; så har man åbenbart fundet ud af, at en mere summarisk opgørelse er tilstrækkelig, når det gælder spindepengene; og atter må man lede forgæves efter bønderfogederne i den forbindelse.

Lad disse forhold være omtalt så udførligt, for at man kan forstå, at manglende omtale ingenlunde betyder, at de pågældende bønderfogeder ikke har været der; der har blot ikke været nogen grund til at nævne dem i regnskaberne. Et ganske pudsigt eksempel på bønderfogedernes måske nok af regnskaberne fortiede men ikke desto mindre ganske virkelige eksistens finder man i en kvittering dateret den 4. oktober 1623. Det er sognefoged Peder Hansen i Skamstrup, der kvitterer for modtagelsen af halvfjerde rigsdaler og tolv skilling danske for at have huset og bespist »den morian ved navn Peder ... udi 21 hellige og søgne dage, mens han efter kgl. majestæts nådigste befaling og missive ... har fanget og optaget perler udi Nørholms store å i fornævnte Skads herred, beregnet om dagen for mad og øl 12 sk. danske«. Den pågældende morian kaldes i de kongelige breve, der er optaget i Kancelliets Breve, »indianer«. Han er formentlig kommet med admiral Ove Gjedde hjem fra hans store ekspedition til Ceylon og er som perlefisker blevet udnyttet af kongen til at sikre et kongeligt udbytte af perlefangsten i Varde å. Det er nemlig denne å, det drejer sig om. Herovre havde Koldinghus len på den tid nogle beskedne besiddelser, blot 3-4 gårde langs Varde å i Øse sogn; men selv her har der altså været sognefoged. Kongens eksperiment med morianen Peder endte iøvrigt ulykkeligt. Peder har uden tvivl fundet perler, men han døde samme vinter. Svømmeturene i det kolde åvand har nok været ham for meget.

Lensregnskabet 1610-11

Regnskaberne for Koldinghus len er bevaret i en nogenlunde ubrudt række fra 1610. De er ikke alle lige fuldstændige, og århundredets mange krige har også måttet sætte deres præg på indholdet. Vi er som læsere i den heldige situation, at det første regnskabsår (1/5-1610 til 1/5 1611) foreligger i trykt form, så at enhver med rimelig lethed kan sætte sig ind i,

Udsnit af Johannes Mejers kort fra midten af 1600-tallet med Varde Å, hvor »indianeren« Peter svømmede rundt efter perler. Han boede hos

hvorledes et lensregnskab er organiseret, og hvilke typer bilag man kan forvente at træffe deri. Det vil i det følgende blive betegnet som KLR.⁴

I KLR finder man allerede to sognefogeder omtalt. De er begge nævnt i listen over avlingspenge som fritaget for denne afgift på grund af deres særlige hverv: de er sognefogeder og har indseende med skoven. For den, som gerne vil have sin formodning om sognefogedinstitutionens tidlige eksistens bekræftet, er dette både opmuntrede og nedslående: Ordet sognefoged forekommer altså fra første færd. Men hvad betyder det? Har betegnelsen et indhold, der berettiger, at man jævnfører den med 1700-tallets brug deraf. Og kan man sige, at institutionen overhovedet er til stede, hvis der kun er disse to »sognefogeder«. Imidlertid kan man ikke straks opgive håbet; for der kan jo være så mange grunde til, at de ikke er nævnt i et regnskab. Det kunne jo f.eks. være, at de på det tidspunkt slet ikke blev honoreret for deres bestilling, jvf. kongebrevene om sandemænd samme år.

En ganske betydelig udgiftspost i det årlige regnskab er forbruget af madvarer. Det kunne dreje sig om bespisning af enhver form for gæster, lige fra konge og fyrster på besøg til lovbydere, der for kortere eller længere tid var indsat i arresten. Uanset rang og stand blev der nogle udgifter, som skulle bogføres. Derfor vil man i regnskaberne også finde redegørelser for forbruget af øl og brød. Og det var i begyndelsen af århundredet stort. Gårdmænd og boelsmænd, der var inde på slottet for at gøre hoveri, skulle have et enkelt måltid mad pr. dag (to brød og en potte øl). Og hvad der må fange vor interesse, når vi gerne vil finde spor af sognefogederne, er, at der også hvert år er en opgørelse af, hvor meget det har kostet i brød, sild og øl, at »bønderfogederne« fra herrederne har været inde på slottet i forskellige anledninger.

Bespisningslisterne

Almindeligvis optræder bespisningen af bønderfogeder i hovedregnskabet sammen med bespisningen af de bønder og boelsmænd, der har gjort hoveri på slottet. I begge tilfælde drejer det sig om forbrug af brød og øl samt et vist kvantum sild, der muligvis kun kom bønderfogederne til gode. Der er

Kortis for Sandmænd och andre

Som for Avlingspenge att indgiffte Er fri, ocs forskånet

Drifts Serritt

Stærre

Andt Serritt

Stærre

1/2 Ried

Stærre

Im guden dyer pind Jænsfærre Dyrge,
Lufft ocs avlingerne, Im Læng fremmede, Im
Stænde dyer, Im Læng dyer, der aff yffind
Stænde dyer, og alle Arbeide der aff givne

Stærre

1/2 Ried

Stærre Serritt

Stærre

1/2 Ried

Stærre Serritt

Stærre

Andt Serritt

Stærre

1/2 Ried

Stærre Serritt

Stærre

1/2 Ried

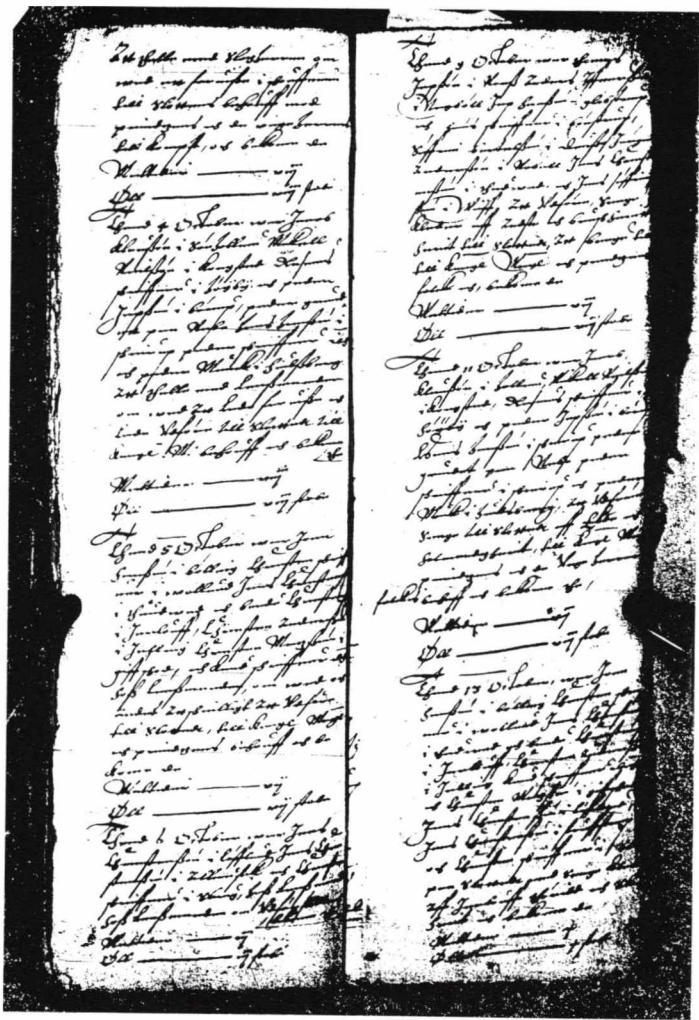
Stærre

Stærre Serritt

Stærre

1/2 Ried

Et regnskabsbilag fra 1643-44 vedrørende avlingspenge. Overskriften lyder: »Kortes for sandemænd og andre, som for avlingspenge at udgive er fri og forskånet«. Af tilførslerne på denne side ser man, at det ikke blot var hvervene som sandemand eller sognefoged, der gav fritagelse for avlingspenge. Det kunne også f.eks. være gården i Tiufkær, der nok skulle yde landgilde, men som var fri for ægt og arbejde, fordi bygningerne »en langsommelig tid« har stået øde.

Bespisningslisterne røber bønderfogedernes virksomhed. Her et eksempel fra 1613, hvor kong Christian IV ventes på besøg sammen med prinsen og unge herrer. Tilførslen midt i højre spalte lyder: Den 11. oktober var Jakob Klausen i Holm, Mikkel Nielsen i Kongsted, Rasmus skriver i Hyby og Peder Jepsen i Børup, Hans Hansen i Skærup, Peder Grundet på Nebbe, Peder skriver i Skærup og Peder Munk i Hvilbjerg at udføre senge til slottet af Elbo og Holmans herred til kgl. maj., prinsens og de unge herrers behov og bekom da:

måltider: 8
øl: 8 stobe.

nemlig den forskel på specifikationerne af de to poster, at mens det dag for dag noteres, hvor meget brød og øl der er udgivet på hoveriet, så er der for hver dags besøg af bønderfogeder noteret et »måltid« samt en hel stob øl (2 potter!) pr. person. Øllet til bønderfogederne var ikke blot rigeligere, men også bedre; det var svendeøl i modsætning til hovarbejdernes arbejsoøl.

Hvem er nu bønderfogederne? Hvad bestilte de? Og har de noget at gøre med sognefogeder? – KLR indeholder ingen bespisningsliste; den er gået tabt for regnkabsåret 1610-11. Men listerne foreligger for nogle af de følgende år, og vi har til brug for denne undersøgelse kigget i listerne for de tre år, der omfatter perioden 1/5-1613 til 1/5-1616.

Listerne røber en intens trafik mellem lenets enkelte herreder og Koldinghus med ærinde enten til lensmanden eller til slotsskriveren. Herredsvis møder bønderfogederne op i grupper, der altid består af fire mænd, undtagen når det drejer sig om de fjerne herreder, der kun sender tre. Det er næsten altid de samme, der kommer, og derfor kan det lade sig gøre at opstille en liste over denne sags hovedpersoner:

Anst herred:	Thomas Jepsen, Noes, Anders Iversen, Nagbøl, Hans Pedersen skriver, Nagbøl, Jep Hansen, Glibstrup.
Brusk herred:	Jørgen Andersen, Nebel, Søren Bertelsen, Dons, Nis Buck, Eltang, Jens Sørensen, Viuf.
Elbo herred:	Jakob Klausen, Søholm, Mikkel Nielsen, Kongsted, Rasmus skriver, Hyby, Peder Jepsen, Børup.
Holmans herred:	Peder Grundet, Nebbe, Hans Hansen, Skærup, Peder Ravn skriver, Skærup, Peder Munk, Hvilbjerg.
Jerlev herred:	Joen Hansen, Bølling, Jens Kristensen, Tudved, Kristen skriver, Vollund, Bunde Kristensen, Jerlev.
Slavs herred:	Jens Hansen (el. Kristensen), Løvlund,

Tørrild herred: Jes Kristensen, Almstok,
Kristen skriver, Slav.
Kristen Andersen, Jelling,
Kristen Madsen, Givskud,
Knud skriver, Jelling el. Givskud.

Nørvang herred er aldrig nævnt. Det er i denne sammenhæng slået sammen med Tørrild herred, idet Kristen Madsen er herredsfoged for Nørvang herred.⁵

Takket være personregistret i KLR er det nemt at identificere en stor del af personerne umiddelbart. Som de er stillet op her, er første person herredsfoged og den næste delefoged (bortset fra Tørrild herred, der ikke har nogen speciel delefoged, men hvor der møder to herredsfogeder sammen med en skriver). Tredie mand fra herredet bærer normalt tilnavnet »skriver«, og i det omfang det har været muligt at identificere herredsskriverne i KLR, viser det sig, at de er identiske med bespisningslisternes.

Nu ved vi, at der med »bøndefogeder« først og fremmest menes herreds- og delefogeder samt skrivere. Men det er ikke godtgjort, at trediemanden fra hvert herred er skriver, og fjerdemændene har vi endnu ikke identificeret. Kun Holmans herreds Peder Munk er nævnt i KLR med særligt hverv. Han er skovfoged, og det er vistnok tilstrækkelig forklaring på hans deltagelse. For udvisning af skov var en af de væsentlige opgaver, lensmanden løste i samråd med bønderfogederne.

Delefogederne

Delefogederne optræder stabilt i listerne indtil 1. oktober 1615. Derefter er Anders Iversen, Anst herred, Mikkel Nielsen, Elbo herred, og Jens Kristensen, Jerlev herred, forsvundet. Årsagen kan aflæses af regnskabet for samme år. De er gået af i forbindelse med, at de er blevet udskrevet til at være soldater og »øves og bruges i krigsbrug« (om dette nu skal forstås som en byrde, der blev lagt på dem personligt, eller om den var blevet lagt på gårdene).⁶

Anders Nielsen blev afløst af sin søn Eske Andersen, der så også herefter optræder i bespisningslisterne. Mikkel Niensens efterfølger skulle ifølge regnskabet være Jep Pedersen i Børup,

men i bespisningslisterne finder man herefter Jep Klausen, ligeledes fra Børup. I regnskaberne andre bilag kan man finde denne Jep Klausen benævnt delefoged allerede 1625, men så sent som 1636 foreligger der en kvittering fra Jep Pedersen, der som delefoged har tilset reparationen af færgebroen ved Snoghøj. Først derefter finder man regelmæssigt Jep Klausen som delefoged. Af deres landgilde at dømme drejer det sig om samme gård i Børup. Så der kan være tale om, at den egentlige delefoged Jep Pedersen har brugt en svigersøn eller yngre partner til visse opgaver.

I Jerlev herred er Jens Kristensen blevet afløst af Mads Andersen fra Ødsted – i god overensstemmelse med bespisningslisterne. – Der har også fundet et skifte sted i Slavs herred. Her er der ikke tale om, at den gamle Jens Kristensen skulle være blevet udskrevet til soldatertjeneste; han er blot gået på aftægt og har overladt gården – og delefogedbestillingen – til sin søn Mads Jensen. I dette tilfælde har den gamle fortsat med tage del i rejserne til Koldinghus.

Fjerdemændene

Det er Anst herred, der udviser den største stabilitet med hensyn til repræsentationens fjerde mand. Det er i alle tilfælde undtagen eet Jep Hansen fra Glibstrup i Anst sogn. At dømme efter jordebogen har han beboet en gård af beskeden størrelse; den mest bemærkelsesværdige post i hans landgilde er hele 20 læs ved. De mange læs ved i landgilden kan antyde en nær tilknytning til skovbrug, og det har måske været et speciale, der gav ham plads i herredets firemandsdelegation.

Ved een lejlighed har han været afløst af Jep Nielsen, Højrup. Det er een af de to sognefogeder, som er fundet i KLR. Også han har 20 læs ved med i sin iøvrigt meget omfattende landgilde. Fra KLR ved vi netop, at han foruden at være sognefoged også havde indseende med skoven.

I Brusik herred ved vi ikke, hvem skriveren er, og derfor heller ikke, hvem fjerdemanden er.⁷ Det kan være Jens Sørensen i Viuf eller Nis Buck i Eltang. Begge er selvejere, men Nis Buck sidder på jordegods, der ikke blot er jordegent, men også frit. Hans landgilde er ikke overvættens stor. Ydelsen af ved beløber sig til 10 læs. – Jens Sørensens landgilde er ret stor, og

heriblandt de 20 læs ved, der har karakteriseret de foran- nævnte fjerdemænd.

Elbo herred: her er den faste fjerdemand Peder Jepsen i Børup lige indtil oktober 1615. Han synes ikke nævnt i jordebogen. Hans afgang i 1615 er ikke begrundet i regnskaberne. Han var jo en af dem, der ikke var regnskabsrelevante. Men man tager vel ikke fejl i at antage, at årsagen har lignet den, der fik delefogederne til at fratræde deres stillinger på samme tid. Peder Jepsens afløser i bespisningslisterne er Niels Thuesen fra Erritsø.

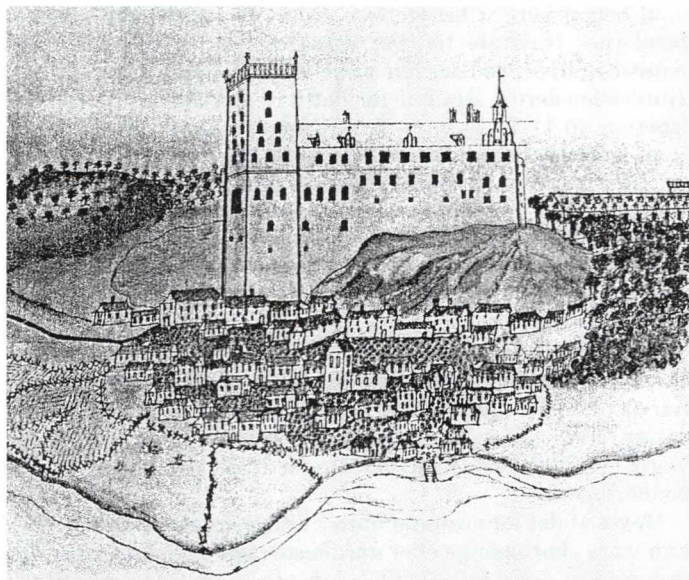
Om Holmans herred ved vi allerede, at Peder Munk var skovfoged og det for hele herredet iflg. lensregnskaberne. Han fortsætter iøvrigt gennem alle de tre år, der er til behandling her.

Jerlev herreds fjerdemand er Bonde Kristensen i Jerlev. Han har en enkelt gang (13/10-14) været erstattet af en Kristen Bondesen, ligeledes fra herredet. Det kan være en skrivefejl, eller der kan være tale om, at han for en enkelt gangs skyld lader sig repræsentere ved en voksen søn. Hans landgilde synes ikke overvættets stor. Ydelsen af ved beløber sig til kun 2½ læs; det er det almindelige i Jerlev by, idet undtagelsen er en større gård, der yder de 20 læs. Så en specielt nær forbindelse til skovbrug er altså ikke påvist i dette tilfælde.

Bonde Kristensen afgik iøvrigt i 1615 på samme tid som delefogederne. Hans afløser var Morten Bondesen, der formentlig er en søn. I KLR er denne nævnt som tiendefæster, så helt ubetydelig har han næppe været; han er ikke set i jordebogen.

Vi har hidtil set, at det nærmeste, vi kan komme en generalisering med hensyn til herredsdelegationernes fjerdemænd er deres tilknytning til skovbrug. Det er dog ikke eentydigt.

At de skulle have det tilfælles, at de er sognefogeder, er ikke påvist. I eet eneste tilfælde ved vi, at fjerdemanden var sognefoged; men han var desuden sat til at have skovtilsyn. Desuden må det være indlysende, at når det stort set er samme mand, der stiller for herredet, så er det ikke sognefogedhvervet, der alene kunne gøre udslaget. Dette måtte jo pr. definition have sognet og ikke herredet som arbejdsområde. Som repræsentanter for herredet må disse fjerdemænd snarere have været mere end sognefogeder. Om de i tilgift også har

Tegning af Koldinghus i anden halvdel af 1600-tallet (her efter illustration i Koldinghus Lens Regnskab 1610-11).

været sognefogeder, det må foreløbigt stå hen. Intet taler imod, at de har været det. Heller intet taler direkte for.

Årets gang for bønderfogederne

Bønderfogedernes fremmøde på Koldinghus betegnes generelt som udstævning, og heri ligger vel, at de normalt ikke er kommet på eget initiativ, men efter særlig ordre eller efter en eller anden generel plan, som de havde at følge.

Den hyppighed, hvormed de møder på Koldinghus er stort set ens for alle herrederne bortset fra de fjerneste, Slavs og Tørrild herreder, hvorfra fremmødet var en anelse mindre.

Listen i bilag 1 over fremmøder gælder Jerlev herred, som her er valgt, fordi det ikke er et af de allernærmeste ved Koldinghus, men heller ikke blandt de fjerneste. Der angives dato og besøgets formål.

Vi bemærker, at besøgene i forårs- og sommermånederne, bøndernes travleste tid, har indskrænket sig til ca. eet om måneden, hvorimod der har været ganske hyppigt fremmøde i vintermånederne. Det har for dette relativt fjerne herred beløbet sig til 17-19 ture om året. Lægger man mærke til datoerne, vil man bemærke en slående lighed mellem de enkelte år. Næsten på dato gentager en del af turene sig år efter år. Kongebesøg og kongelige initiativer kunne være med til at forrykke regelmæssigheden; men hvad de mere lokale affærer angår, taler disse bespisningslister deres eget sprog om en nøje planlagt og omhyggeligt gennemført administration fra lensmandens side.

Eftertiden har en tilbøjelighed til at anse herredsfogeden for at være tingholder først og fremmest.⁸ Og denne virksomhed har da også ofte nok medført en rejse til Koldinghus, 4-6 gange pr. år, hvor sager skulle aftinges. Men derudover har der været adskilligt andet at bestille for både ham og de øvrige bønderfogeder.

Meget af det kan sammenfattes under ordet »udførsel«. Det kan være skattepenge eller gårdfæste (som igen kan være det samme som den udførsel af får, lam etc., som kun er nævnt for 1613-14). I 1613-14 har kongen og prinsen med medfølgende »unge herrer« været indlogeret på slottet; og det har medført særlige leverancer, både af ved og andre naturalier og også af en fornødenhed som sengetøj. Dette sengetøj blev hentet fra de fjernere herreder, hvorimod selve sengene leveredes af de herreder, der ikke havde så lang transport til slottet.

Tømmer og ved (sikkert brændevod) er også en stor post, som kunne kræve flere rejser, dels med forhandling og dels med selve leveringen, foruden at der også det ene år er beordret egentligt skovsyn.

Bønderfogederne fra alle herreder undtagen Slavs herred var indkaldt til at udfærdige den jordebog, som skulle være resultatet af mødet den 9.-10. december 1614.⁹ De samme mødte frem, da de et halvt år senere skulle påhøre kongens brev »om kaptajnløjtnant og selvejerbønder«.

17-19 dage i Kolding pr. år er i sig selv en post. Men det er jo kun toppen af isbjerget. Hovedparten af arbejdet har været alt det, der lå ind imellem: De ugentlige tingdage med retssager, stævninger og undersøgelser, som deraf fulgte; opkrævning af bøder; eventuelle udpantninger. Hele skattevæsenet med på-

ligning af skat og opkrævningen af den fra hus til hus; indsamlingen af alle mulige andre afgifter såsom lam, gæs og høns; regnskabet med, at enhver ydede sit; organiseringen af det fornødne salg af okser, indsamlingen af dem, forsendelsen af dem; udvisningen af tømmer og brændsel; fordelingen deraf efter gældende regler og fordelingen af det arbejde, der var forbundet dermed.

Det siger sig selv, at ligesom lensmanden måtte udføre sine forpligtelser gennem betroede mænd i herrederne, således har også disse selv haft brug for mænd, som de kunne uddelegere opgaverne til. – Men dem melder denne historie ikke noget om foreløbigt.

Sognefogederne

Foranstående skitse af bønderfogedernes arbejdsopgaver har efterladt et tomrum. Det administrative system har været således regionalt opbygget, at der næsten nødvendigt må have været en underordnet regional inddeling under herredsniveau – med tilhørende »embedsmænd«. Lægdsmandsstillingen (til påligning af skat m.v.), som er en almindeligt kendt funktion i den feudale tidsalder, ville i nogen grad kunne opfylde tomrummet, men kun hvis der var tillagt stillingen andre administrative opgaver end de rent ligningsmæssige.

Antagelsen af, at der må have eksisteret en sognefogedinstitution i Jylland på dette tidlige tidspunkt, trænger sig på. Men de to sognefogeder, vi hidtil har konstateret, er ikke nok til at gøre antagelsen til vished.

Hjælpen er imidlertid nær! – Det sidste bespisningsregnskab for Koldinghus len er fra regnskabsåret 1618-19. Pudsigt nok bruges her betegnelsen »sognefogeder« i stedet for »bønderfogeder« både i hovedregnskabet og som udskrift på selve bespisningslisten. Det kan vel være en lapsus fra skriverens side; og egentlig har konstateringen ikke bragt os meget videre; for systemet for besøgene er stadig det samme: normalt fire mand fra hvert amt, herredsfoged, delefoged, skriver og en fjerde-mand.

Men i 1619 skete der det, at kongen fandt på at indskærpe recessens bestemmelser om plantning af humle og pil, og han satte trumf på sit forlangende med den bestemmelse, at lens-

regnskaberne herefter kun kunne blive godkendt, hvis der var opkrævet bøder af de forsømmelige, eller det med tingsvidner var forklaret, hvorfor bestemmelsen ikke kunne efterkommes.¹⁰ Herefter måtte der altså enten være særlige bødelister for forsømmelser vedrørende humle og pil eller gyldige beviser på, at der ikke havde fundet forsømmelse sted.

I Koldinghus lens regnskab for 1619-20 foreligger der derfor en temmelig omstændelig redegørelse for bestanden af humle og pil og andre »ymper«. Sagen er ikke grebet ligedan an i de forskellige herreder. I hedeegne, hvor disse kulturer ikke har kunnet trives, kan der foreligge tingsvidner med summariske udtalelser om det umulige i at opfylde kravet. Et par herreder har også nøjedes med erklæringer uden egentlige beedigede tingsvidner. Men hvordan fremgangsmåden end har været, så er det interessante i vor sammenhæng, at pludselig dukker sognefogederne op i lyset. I Anst herred har delefogeden rejst herredet rundt med nogle mænd på inspektion. To af dem betegnes som sognefoged for hver sit sogn, og deres rapport afslører iøvrigt navnet på en tredje. Fra Holmans herred foreligger der en liste med en redegørelse i henhold til hvert sogns sognefogeds optegnelser. Og i Brusk herred har redegørelsen form af en erklæring, hvor delefogeden for hvert sogn får en beediget redegørelse fra sognefogeden, der med to tiltagne mænd har undersøgt situationen i hvert enkelt sogn.

I Elbo herred har fremgangsmåden været omtrent som i Brusk herred; men her bruges selve ordet »sognefoged« ikke; dog vil man kunne se, at der er navne, der går igen fra år til år, når der skal leveres tingsvidner om humle og pil.

De fjerne herreder har også leveret tingsvidner om humle og pil, men her er der intet, der tyder på eksistensen af en sognefogedstilling. Her synes situationen at være den samme som mere end 100 år senere: ingen påviselig relation mellem lens-/amtmanden og sognefogeder i disse herreder.

I de samme åringer bliver bilagene om avlingspenge (og fritagelse derfor) mere meddelsomme; men den helt store forøgelse af vor viden om sognefogederne kommer med afløsningen af hovspindet. Hvis der ikke havde været et par år med detailleret regnskab for denne post, ville vi for adskillige sognes vedkommende ikke have vidst noget om sognefogedernes eksistens.

Når først man kender sognefogederne på navn, vil man

snart genfinde dem i andre sager, som f.eks. skiftesager. Dem var der et par stykker af i Koldinghus len i 1620 efter nogle hekseprocesser, hvor de anklagede kvinders bo skulle konfiskeres, hvad enten de var borttrømt eller brændt. Sognefogeder kan findes blandt vurderingsmændene, men ikke nødvendigvis. I tingsvidnerne vil man også hyppigt finde dem blandt de 8 tinghørere; men normalt skal man nok ikke regne med at finde dem nævnt med titel, og det er ikke sikkert, at en funktion som tinghører indicerer nogensomhelst samfundsmæssig status.

Selv om det i første omgang er tingsvidnerne om humle og pil, der har afsløret sognefogedernes eksistens, kan man ikke tillade sig at drage den slutning, at disse synsmænd nødvendigvis er sognefogeder. Synene kan være foregået på forskellig måde. Nogle gange tager ridefogeden af sted med både herredsfoged, delefoged og skriver sammen med et antal læge synsmænd. Disses adkomst til at være med er somme tider angivet dermed, at de er blevet »udkrævet af tinget«. Der er altså ingen automatik, der bevirker, at det hver gang er sognefogederne, der er ude i tilsynsærinderne.

Fjerdemændene endnu en gang

Lad os nu se, om de nye oplysninger kaster lys over vore fjerdemænd i bespisningslisterne:

Anst herred: Jep Hansen fra Glibstrup er ikke nævnt som sognefoged i humlesagerne fra 1620. Han er imidlertid allerede i bespisningslisten 1618-19 afløst som fjerdemand af Jens Stub, sognefoged for Skanderup sogn. Et par gange har fjerdemanden været Mikkel Basse fra Store Anst, sognefogeden for Anst sogn.

Brusk herred: Her var det Nis Buck fra Eltang og Jens Sørensen fra Viuf, der optrådte sammen med herredsfogeden og delefogeden. Vi kunne ikke afgøre, hvem af dem der var skriveren; måske var det ingen af dem. Men de er begge sognefogeder; Jens Sørensen for Viuf sogn og Nis Buck for Eltang, Stenderup og Gudsø i Eltang sogn (dette omfattende sogn havde endnu efter 1791 mere end een sognefoged).

Holmans herred: Fjerdemanden var her Peder Munk, Hvilsbjerg. Han døde i 1618.¹¹ På gården Hvilsbjerg blev han afløst

af Hans Munk, der er nævnt blandt sognefogederne i herredets tingsvidne om humle og pil i 1621. I den seneste bespisningsliste var hans efterfølger Thim Sørensen af Børkop, sognefoged i Gauerlund sogn.

Jerlev herred: Her blev Bonde Kristensen afløst af Morten Bondesen i bespisningslisterne. Denne blev delefoged omkring 1618-19. Om han forinden har været sognefoged, siger kilderne ikke noget om; men der er andre tilfælde af, at delefogeder er blevet rekrutteret blandt sognefogeder. Det er også værd at bemærke, at navnet Bonde genfindes hos en senere sognefoged i Jerlev sogn. Det var ikke usædvanligt, at sognefogedstillingen »gik i arv« inden for en bestemt familie.

Elbo herred: Fjerdemanden Peder Jepsen er ikke fundet omtalt i kilderne. Hans afløser i bespisningslisterne var Niels Thuesen fra Erritsø. Denne er bevidnet som sognefoged i regnskabet 1623-24.

De tre udherreder, Nørvang, Tørrild og Slavs herreder: Disse stillede med kun tre mænd ved møderne på Koldinghus, og kilderne røber ikke eksistensen af sognefogeder her. Men deraf kan man egentlig ikke slutte, at de ikke har været der. Jvf. at kun en lille tilfældighed afslørede, at der var sognefoged i Skamstrup i Skads herred.

Rekruttering af bønderfogeder

Når det drejer sig om de bønderfogeder, hvis eneste belønning var, at de slap fri for hoveri, har regnskaberne ikke haft nogen særlig grund til at anføre, hvornår den ene afgik og den anden tiltrådte. Anderledes forholder det sig med dem, der skulle slippe for landgilde, og det gælder først og fremmest herreds- og delefogeder.

Regnskaberne har egentlig ingen anledning til at oplyse, hvilke forudsætninger der skulle være til stede, for at en mand blev udnævnt til enten herreds- eller delefoged. Men lidt røber de dog. Således havde Kristen Madsen, herredsfogeden for Nørvang herred, en særlig ordning. Da hans forgænger Terkel Grøn afgik, havde der ikke været nogen af kronens fæstere, der kunne varetage stillingen med dygtighed. Derfor var Kristen Madsen blevet udnævnt, skønt han var fæster på kirkegods. Da han ikke kunne blive fri for at betale sin landgilde til

kirken, fik han til gengæld fra Koldinghus et vist kvantum rug, byg, havre og smør hvert år. Denne oplysning siger vel så meget, at man endnu fastholdt den gamle skik med at vælge herredsfogederne blandt de forhånde værende bønder, og helst blandt kronens fæstere.

Da Jakob Klausen på Søholm, herredsfogeden for Elbo herred, døde, kunne hans gård figurere i regnskabet under hans eget navn et par år endnu, fordi enken havde »holdt en dygtig person som herredsfoged« i hans sted. Om denne karl så senere giftede sig med enken og overtog gården, fremgår ikke; men herredsfogedbestillingen blev i alt fald på samme gård resten af lenstiden.¹²

Denne for os nutidige læsere nok lidt usædvanlige adgangsvej til en dommerstilling giver indtryk af, at bønderfogedbestillingerne kan betragtes som hoveri, omend af en højere orden. Der ligger på hver gård en samfundspligt, der skal gøres, om det så er at grave tørv til Koldinghus, eller det er at være foged. I samme retning peger det forhold, at så mange delefogeder gik af, da deres gårde skulle pålægges en militær forpligtelse i 1618. Nu var *det* deres samfundstjeneste, og så måtte andre tage sig af fogedhvervet; andre som havde talent i den retning.

Som det måtte være tilfældet i en tid, da børn først og fremmest fik deres oplæring i hjemmet, kunne det ofte blive en søn, der var bedst kvalificeret til at føre faderens hverv videre, uanset hvilket hverv der var tale om. Der synes da også at være en del arvefølge i fogedbestillingerne. Tydeligst gælder det delefogedstillingen i Holmans herred. Gennem hele perioden er navnet Hans Hansen, men det er ikke samme person. Omkring 1632 er der sket et skifte fra far til søn.

Gennemgår man listerne i bilag 2 og 3, vil man konstatere en række tilfælde af arvefølge, i det mindste at der kunne være det, for så vidt angår navnene. Man vil også se, at en delefoged eller herredsfoged tilsyneladende kan være trådt i funktion endnu mens forgængeren var i virksomhed. Det er naturligt at forstå det sådan, at det undertiden kan være arveforhold, der spiller ind.

Med hensyn til sognefogederne kan vi først nævne Jes Hansens søn, der er nævnt som sognefoged i Øster Starup sogn. Det er næsten umuligt at forestille sig, at han kan stå i listen under denne betegnelse, hvis det ikke er fordi han er kommet

til at stå for både gården og bestillingen som arving. Han har hjulpet sin far med begge hverv, og nu må han en overgang føre dem videre. I netop dette tilfælde ser det ud til, at man snart har måttet overlade sognefogedhvervet til en anden. Nogle år efter er gården noteret som »Jes Hansens hustru«, og den er stadig fritaget på grund af sognefogedtjeneste, »fri for sognefogderi« står der. Jes Hansens enke betegnes ikke direkte som sognefoged, men det er hende, der driver gården og også sognefogedtjenesten. Det kan hun have brugt sin søn til, hvis han stadig har været på gården; men det kan sikkert også være sket ved hjælp af gårdens karle. Sådant har man en del tilfælde i det følgende århundrede, hvor kvinder med enkestatus reelt kunne bestride sognefogedhvervet.

De to generationers samarbejde om både gård og sognefogedbestilling har vi dernæst et helt klart vidnesbyrd om i spindepengelisterne 1624-26, hvor det nævnes, at sognefogeden i Ferup, Lejrskov sogn, er enten Poul Pedersen eller hans søn Peder Poulsen.

Samme søn har åbenbart været ganske dygtig til hvervet; for det må være ham, der nogle år efter er noteret som delefoged i Anst herred.

Der er to andre tilfælde, hvor delefogederne ligeledes er rekrutteret blandt sognefogederne. I Bjert, Eltang sogn, var Niels Poulsen sognefoged ifølge regnskabet for spindepenge 1623-24. Allerede året år efter noteres han i det tilsvarende bilag som delefoged. Det ligner en fejl, men vi har set andre eksempler på assisterende delefogeder, og godt 20 år senere ser vi da også Niels Poulsen af Bjert som officiel delefoged i Brusk herred. (Der må selvfølgelig tages det forbehold, at det ikke tilfældigvis er en anden person med samme navn. Dette forbehold gælder både her og i andre tilfælde). – Tilsvarende var Niels Jensen Buch af Vork sognefoged i Egtved sogn, før han blev delefoged for Jerlev herred.

Fogderier¹³

Under herredsniveauet var det sognet, der var den administrative enhed, som det f.eks. fremgår af udvælgelsen af lægds-mænd i Jerlev herred (se nedenfor). Det gælder også alle jorde-

bøger, der primært er ordnet efter herred og sogn. Men der var forskellige forhold, der modificerede dette mønster.

Så sent som i 1791, da sognefogedinstitutionen skulle indrettes efter den nye forordning, måtte man i det daværende Koldinghus amt fastholde, at adskillige sogne stadig havde brug for mere end een sognefoged på grund af sognets udstrækning.¹⁴ Det gjalt f.eks. Eltang sogn i Brusk herred, hvor der var hele tre sognefogeder. Dengang var Nr. Bjert endnu ikke udskilt som selvstændigt sogn.

Gauerslund sogn var også et af dem, der havde flere sognefogeder i 1700-tallet. Når der i listen over sognefogeder (bilag 2) er foretaget en opdeling i fogderier, er det mere et forslag til forklaring på det forhold, at der er flere samtidige sognefogeder nævnt i kilderne, end det er en oplysning, der er udvundet af de samme kilder.

Et vist holdepunkt er der dog. Et par af de første tingsvidner om bøndernes plantning af humle og pil, er givet på grundlag af sognefogeders indberetninger. To af dem findes i bilag 4-5. Der er i anmærkningerne peget på nogle af de forhold, der indicerer fogderier.

I lenstiden var administrationen desuden påvirket af, at herredsgrænserne ikke respekterede sognegrænserne (se bilag 6), hvorfor et sogn kunne have brug for en sognefoged på hver sin side af herredsgrænsen. I listen over sognefogeder (bilag 2) kan der være anført et udråbstegn efter et sogn. Det angiver, at sognets kirke ligger i naboherredet. Således f.eks. Øster Starup sogn, der med hensyn til kirke lå i Brusk herred, men havde et par af byerne liggende i Jerlev herred. Derfor sognefoged både i Starup og Hesselballe.

Sognefogeder og andre bønderfogeder

Et spørgsmål, man støder på, når man beskæftiger sig med sognefogederne i disse tidlige tider, er, om ordet egentlig har et selvstændigt indhold, så at det betegner et ansvarsområde og en beskæftigelse, der adskiller sig fra andre »bondeembeder« i tiden. Er en sognefoged f.eks. egentlig det samme som en sandemand? – Vi må derfor gøre et forsøg på at opregne de forskellige »embeder« og så vidt muligt notere os deres forskellige funktion.

Selve ordet bondefoged er ganske klart en samlende betegnelse for flere embeder. Det giver sig af bespisningslisterne, hvor det bruges om samtlige de folk, der stillede i Koldinghus fra de enkelte herreder: herredsfogeder, delefogeder, skovfogeder, skrivere og visse andre, deriblandt sognefogederne. Og man må også erkende, at i et vist omfang har der været en overlappning af virkeområde: det er jo de samme fire mænd, der møder hver gang, uanset hvilke sager der skal ordnes. Herredsfogeden var f.eks. altid med; ikke blot når mødet gjalt resultatet af retsforhandlinger. At skriveren normalt var med i sager af enhver art, siger vel noget om, at han ikke blot var tingskriver, men havde opgaven med at skrive ved enhver tænkelig anledning i herredets administration.

Man kender et missiv fra kong Frederik II til lensmanden i Haderslev (16/4-1580) om at indføre delefogedstillingen, for at en herredsfoged ikke skulle være i den situation, at han både skulle forfølge kronens interesser og være dommer i de sager, der udsprang deraf.¹⁵ Nok har virkeligheden ikke levet op til denne principielle adskillelse. Men det går dog vel an, at skelne mellem på den ene side rettens folk og på den anden side alle de andre, der på forskelligt niveau skulle varetage kongens interesser af både økonomisk og ordensmæssig art. Rettens folk er så herredsfogeder og sandemænd. Administrationens folk er f.eks. slotsskrivere, ridefogeder, delefogeder, sognefogeder, skovfogeder, dyrevogtere og lægds mænd.

I Jerlev herreds tingbog 1653 møder man både ridefogeden og delefogeden i retten adskillige gange, og der synes ikke at være nogen klar forskel på, hvad slags sager de tager vare på. Delefogeden er Niels Jensen Buch af Vork. Undertiden nævnes han med sin stilling, undertiden blot på navn. Det bør der nok ikke udtrages for meget af, selv om man dog kan se, at han i visse tilfælde synes at fungere blot som prokurator på linje med andre begavede bønder. Som delefoged har han blandt andet til opgave efter dom at inddrive resterende skatter ved udpantning (selv udpantningen kan foretages af andre),¹⁶ syne afbrændte gårde, syne salpeterhuset, markskel, veje og broer, skader ved overfald, humlekuler, fremlyse hest, tage funden bøsse i forvaring, modtage udpantede genstande. Han kan handle på vegne af enten lensmand eller ridefoged. På linje med andre bønder kan han nu og da optræde som sættemommer, hvis herredsfogeden selv er inhabil. Når han en

dag skaffer sig tingsvidne på, at Jørgen Hansen i Vork ikke har noget at sige Anne Hanskone på i anledning af en studs død, så vejrer man vel, at der hænger en løs trolddomsbeskyldning i luften, og at delefogeden skulle have taget sig af sagen, hvis den havde haft noget på sig.

Der var intet til hinder for, at samme person kunne bestride to hverv. I Nørvang og Tørrild herreder ser man personsammenfald med hensyn til herreds- og delefogedstillingerne. Det samme kunne gælde hvervene som sandemand og sognefoged. Regnskaberne nævner undertiden begge betegnelser, når hoverifritagelse skal begrundes. Men de samme regnskaber indicerer også, at det ikke drejer sig om samme bestilling. Der er nemlig intet i vejen for, at der kan bo to sandemænd i samme sogn, endda i samme by, hvorimod sognefogederne bor spredt over herredet i god samklang med, at deres arbejdsområde er et sogn eller et fogderi.

Sandemænd og sognefogeder optræder hyppigt nok i Jerlev herreds tingbog 1653, men næsten aldrig med angivelse af deres stilling. Der er en tilførsel den 20/7 om, at sandemændene vil samles hos Niels Lassen i Amnitsbøl for at ordne et økonomiske mellemværende, de har haft, siden herredsmændene havde samlet ind til de to sandemænd, der rejste til København for at tage del i kongens hyldning (det må jo have været ved kongeskiftet i 1648!).

En helt summarisk omtale af sandemænd og mange andre »bønderfogeder« findes på tingdagen den 24/8, hvor ridefogeden tinglyser et brev fra lensmanden om krybskytteri på kongens vildtbane. Det hedder her, at alle ridefogeder og delefogeder, men også skovfogeder, sandemænd, sognefogeder og menige Koldinghus-bønder skal være skovriderne behjælpelige med at angive og pågribe krybskytterne. Her er sandemænd og sognefogeder altså nævnt side om side med samme pligt som enhver anden bonde.

Når man kender navnene på sandemændene, kan man naturligtvis genfinde dem i tingbogen, og det viser sig, at de kan have mange forskellige hverv. De kan bl.a. være med ridefoged eller delefoged ude til de mangfoldige syn, der skulle foretages. Men det kunne sognefogederne også, og det kunne iøvrigt mange andre bønder, om hvem vi ikke ved at de havde et særligt hverv. Det, som skulle være sandemændenes særlige

bestilling, nemlig at »gøre tov« (afsige kendelser i alvorlige sager), hører vi intet om i denne tingbog.

Ordet sognefoged forekommer ialt to gange i tingbogen foruden i ovenstående brev om krybskytter. Den 29/6 nævnes, at sognefoged Hans Lassen af Højen har været ude at syne skaderne efter et overfald. Når det udtrykkeligt nævnes, at han er sognefoged, skyldes det måske, at han har gjort det for ridefogeden; for ellers kunne mange andre end sognefogeder deltage i sådanne syn.

Samme dato er der imidlertid en anden omtale af sognefogeder. Alle herredets sognefogeder tilsiges til at indkræve småskatter og levere dem på slottet straks, hvis de ikke vil stå til rette derfor. Her har vi altså en enkelt opgave, som udtrykkeligt påhviler sognefogeder; og det er, som det kunne ventes, en opgave under ridefogedens (eller delefogedens) ressort.

Det gælder naturligvis lige så vel for sognefogeder som for sandemænd, at når man kender dem på navn, kan man genfinde dem i forskellige roller; men disse roller afviger ikke fra sandemændenes. – Dog er der eet tilfælde, der må nævnes. Det gælder Kristen Mortensen, der var sognefoged i Jerlev. Han havde haft besvær med Elsa Nielskone af Oxvig, der havde nægtet at age tiendekornet til Koldinghus, og derfor førte han den 11/5 vidner på, hvordan ægten i sognet plejede at foregå. Alle undtagen Elsa Nielskone havdeaget med tiendekorn, når de blev tilsagt. Ægten plejede at gå ret om i sognet, og hver gård kom således til at age hvert tredje år. Og sådan havde det været både i Kristen Mortensens tid i sognet og også i »hans formands« tid. – Her har man et rigtigt sognefogedanliggende, sådan som man genfinder det igennem hele 1700-tallet: fordelingen af ægt.¹⁷

Betegnelsen lægdsmand blev ofte benyttet omkring 1700-tallets begyndelse, når det drejede sig om dem, der fordelte ægten.¹⁸ Denne betegnelse er ikke fundet i den del af lensregnskaberne, som her har været genstand for undersøgelse. Derimod forekommer den i Jerlev herreds tingbog for 1653. Det er i anledning af, at der skal udskrives en særlig rytterskat. Efter at ridefogeden har oplæst lensmandens brev herom, udpeger han i henhold til brevets bestemmelse »tvende trofaste mænd af hvert sogn« til at opkræve og indsende rytterpengene. Det var bl.a. herredsfogeden, delefogeden og herredsskriveren. Sognefoged Kristen Mortensen blev også en af

dem. Men de øvrige fem lægds mænd er ikke kendt for noget særligt hverv. – Den 5/10 tinglæses et brev fra slotsskriveren Anders Madsen om, at lægds mændene skal anvende al deres flid på at indfordre skatten i penge, korn og flæsk, og delefogeden skal sørge for dom (til evt. udpantning) og sørge for, at skat i form af penge, honning og lysegarn kommer ind. – Det er egentlig ikke den skat, som de ovenfor nævnte lægds mænd fik besked om at tage vare på. Så om lægds mændene denne gang er de samme som sognefogederne, får stå hen.

Indimellem kan der i regnskaberne findes kvitteringer fra sognefogeder. De er sjældne, og der kan næppe genrealiseres udfra deres indhold. Men de kan da bidrage til at supplere billedet af, hvad sognefogeder kunne blive sat til at tage sig af. Således kvitteringen fra den fjerne sognefoged i Øse sogn for godtgørelse af forplejning af den perlefiskende morian. – Jens Stub, sognefoged i Skanderup sogn, kvitterede den 20/8-1619 for godtgørelse af udgifter, han havde haft på forplejning til og begravelse af en af kongens pandsvende, »som på jagten blev befængt med pest og døde udi mit hus«.

Man spørger undertiden, om ikke ordet sognefoged i disse tidlige tider blot var et andet ord for oldermann eller videfoged, altså den bonde, der stod for landsbygildet. Det er ikke sandsynligt, at de to funktioner skulle have noget særligt med hinanden at gøre. Stillingen som oldermann skulle gå på omgang, men sognefogeder forbliver normalt i deres stilling i en meget lang årrække. Ordene oldermann eller videfoged er ikke truffet i vort kildemateriale. Men man finder dog et par oldermannsfunktioner nævnt. I lensmandens brev om jagten på krybskytter foreskrives et alarmberedskab, der bl.a. omfatter, at der blæses i landsbyens horn, når bønderne skal mobiliseres for at komme skovriderne til hjælp. Desværre nævnes ikke, hvem hornblæseren er. Det regnes ellers normalt for en oldermannsfunktion. – På tingdagen den 27/4 blev Niels Madsen Jerlev i Mejsling (Jerlev sogn) stævnet af sine bysfæller for at han skulle dømmes til »lige så vel som en af de andre grander at skrive på pinden på grandestævne og at give granderne kost, lige så vel som de andre gør, efterdi han med hans folk lige så mange som af en anden gård i byen går til videøl og kost med dem«. Manden skulle altså tvinges til at påtage sig sin oldermannsforpligtelse; men det blev han ikke sognefoged af.

Sognefogeden i Jerlev sogn var både før og efter Kristen Mortensen.

Som vi har set, er det vanskeligt på grundlag af det givne kildemateriale at definere sognefogedernes arbejdsområde klart. Men det gælder i endnu højere grad sandemændenes. Og egentlig gælder det samtlige »embedsmænd«. Ansvarsfordelingen var ikke så klart afgrænset som i vore dage. Men uomtvisteligt er det alligevel, at disse embeder fandtes. Det gælder herefter også sognefogedernes.

Noter

1. Johs. Lind: Koldinghus – det vilde amt. Koldingbogen 1989.
2. Samme forf.: Sognefogeder før 1750. Sognefogedernes stilling i Koldinghus amt. Fortid og Nutid 1988/3.
3. Kancelliets Brevbøger 25/5 og 2/9 1610.
4. Koldinghus Lens Regnskab 1610-11. Udgivet ved Birgitte Dedenroth-Schou i samarbejde med Annemette S. Christensen af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. København 1984.
5. Se bilag 3, der viser et vist personsammenfald i stillingerne, endog at der bliver fælles delefoged for de to herreder.
6. Den 17. november 1614 fik Christen Holck og Albrecht Scheel, der var embedsmænd på henholdsvis Silkeborg og Riberhus, udnævnelse som kommissærer for Nørrejylland med henblik på at udtage 2000 jyske bønder til et landeværn. De skulle udtages blandt kronens jordegne bøder og fæstebønder. – Samme dag fik lensmændene besked om at sende de to kommissærer en fortegnelse over alle de jordegne bønder. De skulle selv være til stede under samtalen med bønderne. – Desuden udgik der samme dag et brev til bønderne selv. – Jvf. Kancelliets Brevbøger, nævnte dato, samt Corpus Constitutionum Daniæ, bind 3, s. 422 ff. – Sidstnævnte værk har som tillæg i samme bind nogle lister over udskrivningerne fordelt på lande, len, jordegne bønder, fæstere m.m. For Koldinghus lens vedkommende drejede det sig om 323 jordegne bønder og ingen fæstere.
7. Måske har ingen af dem haft hvervet som skriver. I et par tingsvidner fra Brusk herred (i lensregnskabet 1619-20) har tinget anvendt slotsskriverens søn, den unge Henrik Splitte fra Kolding.
8. Sådan burde det vel også have været. Jvf. f.eks. Harald Jørgensen: Lokaladministrationen i Danmark (Rigsarkivet/G.E.C. Gads forlag 1985), p. 23: I en forordning for Nørrejylland af 1466 siges

det om herredsfogeden, at han ikke skal gøre andet »end sige dom og holde ting retfærdigt«.

9. Se note 6.
10. Åbent brev af 14. maj 1619, gengivet i Corpus Constitutionum Daniæ, 3. bind, s. 578f. – Ifølge Frederik den Andes reces skulle hver bonde årligt – om det var muligt – lægge fem humlekuler, tre ymper, æble-, pære- eller andre træer samt plante ti pil. For hver forsømmelse skulle der bødes een rigsmark til herskabet.
11. Traps Danmark, bind 21, s. 1165.
12. Jakob Klausens enke hed Else Nielsdatter. Efter sin mands død fæstede hun for 27 daler kongens anpart af korntienden for Taulov sogn (regnskabet 1618-19). – Regskabet 1620-21 anfører, at Hans Jensen har fæstet gården og er blevet herredsfoged.
13. Fridlev Skrubbeltrang nævner i »Det danske Landbosamfund 1500-1800«, s. 86, at der f.eks. for Skanderborg lens vedkommende findes ret overskueligt materiale til belysning af høsthoveriet fordelt på landsbyer og »fogderier«.
14. Landsarkivet for Nørrejylland, Koldinghus amts arkiv, Kommissionsforretning angående sognefogedernes bestemmelse 1792 (B6C 174).
15. Merete Dahlerup: Delefoged og sognefoged. Om fogeder i lensadministrationen i slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet. Festskrift til Troels Dahlerup. Forfatteren har en fin beskrivelse af delefogedernes arbejde, men har ikke fundet jydsk sognefogeder i sit kildemateriale.
16. Men at en delefoged også kunne blive nødt til at lægge krop til udpantningen personligt, ser man i bødelisten for Elbo herred 1619-20 (M 18320): »Oppebåret af Peder Hansen i Børup, for han overfaldt kgl. maj. delefoged og en af slottets fogedsvende, for de ville pante ham for skovhugst, han havde gjort: penge 12 daler.«
17. Skønt det ligger lidt uden for tidsrammen for nærværende undersøgelse, kan det være belejligt at nævne en tilførsel til Jerlev herreds tingbog 19/2-1662. Delefogeden er nu Oluf Mortensen i Bøgvad. Han tilsiger »menige sognefogeder i Jerlev herred«, at de skal tilholde sognebønderne at age ved til Frederiksodde efter kongens befaling. Sognefogederne skal selv følge med bønderne, og der skal tages bevis på, hvor mange læs enhver sognefoged med sine folk har leveret. – Altså et forholdsvis tidligt vidnesbyrd om sognefogeden som den, der lokalt leder og fordeler arbejdet, især ægterne.
18. Johs. Lind: Herskab, sognefoged og bonde. Sognefogeder og lægds-mænd som magtens formidlere i landbosamfundet omkring 1700. Bol og By 1987/2.

Bilag 1: Jerlev herreds fremmøde 1613–16:

1613-14:

9. maj	aftinge sager,
25. –	udføre penge af restance,
22. juni	aftinge sager,
22. juli:	aftinge sager,
9. august	på staldgården at sælge okser til kongens behov,
14. september	aftinge sager,
5. oktober	om ved og adskilligt andet at udføre til kongens og prinsens behov,
13. –	med sengeklæder,
26. –	aftinge sager, udføre adskilligt til kongens og prinsens behov,
7. november	udføre penge af restance,
28. –	udføre får, lam, gæs, høns og æg,
13. december	om at udvise hjælpeved(?) til bønderne (og) til kongens behov,
24. –	med restance at lade forklare,
13. januar	om kongens skibstømmer at lade udføre,
2. februar	tale med lensmanden om kongens skibstømmer at udføre,
9. –	om skibstømmer og adskilligt andet at lade udføre,
23. –	med restance at lade forklare,
4. marts	aftinge sager,
8. april	med penge af restance og lade dem forklare,

1614–15:

8. maj	aftinge sager,
25. –	med restance at lade forklare,
21. juni	aftinge sager,
21. juli	aftinge sager,
9. august	på staldgården at sælge okser til kongens behov,
14. september	med restance,
5. oktober	med ved og adskilligt andet at udføre,

13. – udstævnet for at tale med lensmanden om adskilligt,
 26. – aftinge sager,
 7. november udføre penge efter restance,
 28. – lade restance forklare,
 9.-10. december efter kgl. befaling at lade antegne i Christian Holcks (og) Albrecht Scheels nærværelse alle selvejerbønder og nogle af kronens tjeneres navn og skyld og landgilde.
26. december med restance at lade forklare,
 14. januar om ved at udvise til slottets behov,
 8. februar med restance at lade forklare,
 24. – udstævnet for at tale med lensmanden om kgl. majestæts bestilling,
 11. marts med restance,
 14. april om skovsyn,
- 1615-16:
8. maj aftinge sager,
 25. – med restance at lade forklare,
 21. juni aftinge sager,
 19. juli udstævnet for at høre kongens brev om kaptajnløjtnant og selvejerbønder.
26. – aftinge sager,
 8. august sælge okser til kongens behov,
 4. september i skriverstuen i kgl. maj.s bestilling,
 3. oktober tale med lensmanden om årligt ved og hjælpeved,
 13. – udstævnet om adskillige sager,
 26. – aftinge sager,
 7. november udføre penge efter restance,
 28. – med penge af restance og gårdfæste,
 12. december med sager og restance,
 10. januar hos lensmanden med sager og i skriverstuen med restance,
 8. februar i skriverstuen i kgl. maj.s bestilling,
 22. – med restance og sager,
 10. marts med sager hos lensmanden og med restance at lade forklare i skriverstuen.

Kildens ordvalg er i noget grad bibeholdt, så at en modernisering ikke skal medføre en uønsket omtolkning. Der kan være særlig grund til at forklare nedenstående ord:

Aftinge sager: Dette må dreje sig om de bøder, der er frugten af sagerne på herredstinget, hvadenten bøderne er blevet leveret umiddelbart, eller deres størrelse først skulle til forhandling med lensmanden.

Udføre: Leverer.

Restance: Skat og lignende afgifter, som klareres (forklares) på skriverstuen. Det er vistnok ikke sikkert, at man behøver være bagud med sine betalinger, for at de skal kaldes restance.

Udvide ved: Teksten har undertiden »forvise«.

Bilag 2: Sognefogeder

Årstallene angiver, hvornår de er nævnt første og sidste gang med stillingsbetegnelsen. I de hyppigste tilfælde kan de have fungeret både før og efter disse yderpunkter.

Anst herred

Anst sogn:

Mikkel Basse, Anst, 1610-34**

Las Basse, Anst, 1651-61

Bække sogn:

Søren Poulsen, Bække, 1624-51

Harte sogn!

Iver Bertelsen, Vranderup, 1623-26

Hjarup sogn:

Lauge Hansen, Hjarup, 1623-26

Jordrup sogn:

Hans Sørensen Lund, Jordrup, 1620-61

Lejrkov sogn:

Jep Nielsen, Højrup, 1612-13

Poul Pedersen, Ferup, 1624-26*

Peder Poulsen, Ferup, 1624-32

Hans Jepsen Buch, Højrup, 1636-61

Seest sogn:

Mikkel Poulsen, Seest, 1623-26**

Mads Hansen, Seest, 1639

Skanderup sogn:

Jens Mikkelsen Stub, Skanderup, 1619-41

Jep Hansen (Jensen), Gelballe, 1623-26

Vamdrup sogn:

Hans Jensen Horskjær, Vester Vamdrup, 1619-26

Karl Nielsen, Vamdrupgård, 1653-61

Verst sogn:

Nielsen Poulsen, Verst, 1638-61

Vester Gesten sogn:

Oluf Gregersen, Gesten, 1623-26

Lauge Sørensen, Gesten, 1639-61

Brusk herred:

Eltang sogn:

Bjert fogderi:

Poul Nielsen, 1620-21

Niels Poulsen, 1623-24*

Hans Hansen, 1624-26

Eltang fogderi:

Nis Buck, 1620-24

Bertel Sørensen, 1624-26

Lilballe fogderi:

Niels Jensen, 1620-25**

Kristen Jørgensen Buhl, 1625-26

Harte sogn:

Thue Nielsen, Harte, 1620-24*

Morten Nielsen, Harte, 1625-26

Herslev sogn:

Søren Pedersen, Herslev, 1620-26

Nørre Bramdrup sogn:

Jens Hansen, Bramdrup, 1620-24

Hans Jensen, Bramdrup, 1624-26

Smidstrup sogn!

Håstrup fogderi:

Peder Mikkelsen, 1620-26

Tiufkær fogderi:

Oluf Hansen, 1620

Peder Simonsen, 1621
Peder Nielsen, 1625-26
Hans Jensen Smed, 1636-53
Kristen Rasmussen, 1653-61
Sønder Vilstrup sogn:
Hans Nielsen, Skovsgårde, 1620-26
Viuf sogn:
Jens Sørensen, Viuf, 1620-26
Øster Starup sogn:
Jes Hansens søn, Starup, 1612-13
Jes Hansens hustru, Starup, 1615-16
Iver Hansen, Starup, 1616-17
Iver Andersen, Starup, 1617-25
Lauge Madsen, Starup, 1625-26
Iver Andersen, Starup, 1631-32
Hans Haar, Starup, 1633-34
Mads Hansen Smed, Starup, 1636-47
Hans Lang, Starup, 1649-51
Niels Jørgensen Due, Starup, 1651-61

Elbo herred:

Erritsø sogn:
Niels Thuesen, 1623-24
Bertel Hansen, 1624-51
Kongsted sogn:
Niels Steffensen, 1623-24*
Peder Ravn, 1624-26
Ullerup sogn:
Las Lauridsen, Hannerup, 1623-24
Niels Hansen, Lille Ullerup, 1624-26
Vejlby sogn:
Palle Thomsen, Trelde, 1623-24
Niels Nielsen, Trelde, 1624-26

Holmans herred:

Gauerslund sogn:
Andkær fogderi:
Hans Terkelsen, 1638-46
Peder Ibsen, 1645-47

Jost Thomsen, 1649-51
Anders Munk, 1652-61
Gregers Kristensen, 1657-61*
Børkop fogderi:
Thim Sørensen, 1620-24*
Henrik Jensen Ravn, 1624-31
Hvilsbjerg fogderi:
Hans Munk, 1621-32

Gårslev sogn:

Oluf Friis, 1620-24*
Søren Hansen, 1655

Herslev sogn:

Søren Buhl, Follerup, 1621-26

Pjedsted sogn:

Peder Thomsen, 1620-26**

Smidstrup sogn:

Peder Basse, 1620-26*

Vinding sogn:

Mads Sørensen, 1620-26**
Jens Thomsen, 1636-61

Jerlev herred

Egtved sogn:

Las Jensen, Egtved, 1623-26
Kristen Sørensen, Egtved, 1631-34
Niels Jensen Buch, Vork, 1636-39
Jens Sørensen, Vork, 1639-54
Hans Ostesen(?), 1652-53

Højen sogn:

Laurids Mikkelsen, 1623-26**
Hans Lassen, 1652-53

Jerlev sogn:

Hans Nielsen Bonde, 1636-50
Kristen Mortensen, 1650-61

Ødsted sogn:

Jens Poulsen, Amnitsbøl, 1623-36**
Jens Pedersen, Ødsted, 1638-61

Øster Starup sogn!:

Hans Kristensen, Hesselballe, 1632-36
Hans Ostesen(?), Hesselballe, 1652-53

Anmærkninger:

Iver Andersen i Starup (Brusk herred) bliver i eet eller flere år afløst af Lauge Madsen. En tilstrækkelig forklaring findes i spindepengeregnskabet 1624-25, som anfører to grunde til, at han er fritaget for denne afgift: dels er han sognefoged, og dels er han »brændt fra«, altså gården er brændt.

De sognefogeder, der er mærket med en stjerne, kaldes i senere dokumenter sandemænd. Det kan altså ligne et advancement (hvis det ikke er skriverens uopmærksomhed!). Undtagelsen er Gregers Kristensen i Gauerslund sogn, som først er nævnt som sandemand nogle år og først derefter kaldes sognefoged.

De sognefogeder, der er mærket med to stjerner, kaldes i regnskaberne både sognefoged og sandemand, og det gerne i een og samme kilde.

Bilag 3: Herredsfogeder, delefogeder og skrivere

Anst herred:

Herredsfogeder:

Thomas Ibsen, Noes, Anst sogn, 1610-1633

Erik Olufsen, Noes, Anst sogn, 1632-61.

Delefogeder:

Anders Iversen, Nagbøl, Skanderup sogn, 1610-16

Eske Andersen, Nagbøl, Skanderup sogn, 1615-33

Peder Poulsen, Ferup, Lejrskov sogn, 1632-61.

Herredsskrivere:

Hans Pedersen, Bønstrup, Vamdrup sogn, 1612-34

Anders Jepsen, Nagbøl, Skanderup sogn, 1651-61.

Brusk herred:

Herredsfogeder:

Jørgen Andersen, Nebel, Vester Nebel sogn, 1610-1634

Anders Jørgensen Haar, Nebel, Vester Nebel sogn, 1630-31,
1635-61.

Delefogeder:

Søren Bertelsen, Dons, Almind sogn, 1610-19

Peder Jensen, Dons, Almind sogn, 1622-44
Søren Jensen, Landerupgård, Sønder Vilstrup sogn, 1639-49
Niels Poulsen, Bjert, Eltang sogn, 1624-25, 1648-53
Kristen Hansen, Viuf, Viuf sogn, 1653-61

Herredsskrivere:

Villads Nielsen, Landerupgård, Sønder Vilstrup sogn,
1623-26
Anders Sørensen, Nørre Bramdrup sogn, Bramdrup,
1631-46.

Elbo herred:

Herredsfogeder:

Jakob Klausen, Søholm, Taulov sogn, 1610-19
Hans Jensen, Søholm, Taulov sogn, 1620-37
Jakob Thomsen Harbo, Søholm, Taulov sogn, 1637-61

Delefogeder:

Mikkel Nielsen, Kongsted, Kongsted sogn, 1610-16
Jep Pedersen, Børup, Taulov sogn, 1615-36
Jep Klausen, Børup, Taulov sogn, 1624-25, 1636-43
Anders Olufsen, Børup, Taulov sogn, 1642-61

Herredsskrivere:

Thomas Madsen Pagh, Kongsted, Kongsted sogn, 1621-32

Holmans herred:

Herredsfogeder:

Peder Grundet, Nebbe, Gårslev sogn, 1610-19
Jens Pedersen, Nebbe, Gårslev sogn, 1622-27
Søren Sørensen Haar, Nebbe, Gårslev sogn, 1630-44
Peder Nielsen, Nebbe, Gårslev sogn, 1648-61

Delefogeder:

Hans Hansen, Skærup, Skærup sogn, 1610-61

Herredsskrivere:

Peder Henriksen Ravn, Skærup, Skærup sogn, 1612-31
Jens Pedersen Ravn, Skærup, Skærup sogn, 1636-61.

Jerlev herred:

Herredsfogeder:

Hans Jansen, Bølling, Egsted sogn, -1610
Joen Hansen, Bølling, Egsted sogn, 1610-34

Germand Joensen, Bølling, Egtved sogn, 1629-61
Thomas Pedersen, Rugsted, Ødsted sogn, 1655-61

Delefogeder:

Jens Kristensen, Tudved, Ødsted sogn, 1610-16
Mads Andersen (Nebel), Ødsted, Ødsted sogn, 1615-19
Morten Bondesen, Jerlev, Jerlev sogn, 1618-34
Jeppe Olufsen, Refsgårde, Egtved sogn, 1636-38
Niels Jensen Buch, Vork, Egtved sogn, 1638-61

Herredsskrivere:

Kristen Sørensen, Vollund, Egtved sogn, 1617-26
Jes Lassen, Ødsted, Ødsted sogn, 1633-44
Laurids Pedersen, Amnitsbøl, Ødsted sogn, 1645-46
Iver Lauridsen, Amnitsbøl, Ødsted sogn, 1646-53

Nørvang herred:

Herredsfogeder:

Kristen Madsen, Givskud, Givskud sogn, 1610-27
Peder Vilsen, Østerhoved, Givskud sogn, 1629-31
Peder Poulsen, Givskud, Givskud sogn, 1633-49
Ville Pedersen, Østerhoved, Givskud sogn, 1648-61

Delefogeder:

Kristen Madsen, Givskud, Givskud sogn, 1627
Peder Vilsen, Østerhoved, Givskud sogn, 1632-43
Ville Pedersen, Østerhoved, Givskud sogn, 1643-44
Anders Kristensen, Jelling, Tørrild herred, 1655

Tørrild herred:

Herredsfogeder:

Kristen Andersen, Jelling, Jelling sogn, 1610-40
Søren Lassen, Jelling, Jelling sogn, 1640-61

Delefogeder:

Kristen Andersen, Jelling, Jelling sogn, 1618-27
Søren Ebbesen, Jelling, Jelling sogn, 1624-26
Søren Lassen, Jelling, Jelling sogn, 1629-33
Kristen Lassen, Jelling, Jelling sogn, 1641-42
Anders Kristensen, Jelling, Jelling sogn, 1648-61

Herredsskrivere:

Søren Lassen, Jelling, Jelling sogn, 1637-41
Frederik Jakobsen, Jelling, Jelling sogn, 1641-61

Slavs herred:

Herredsfogeder:

Jens Hansen, Løvlund, Grene sogn, 1610-18

Hans Jensen, Løvlund, Grene sogn, 1617-61

Kristen Iversen, Løvlund, Grene sogn, 1652-53

Iver Kristensen, Løvlund, Grene sogn, 1655

Delefogeder:

Jes Kristensen, Almstok, Vorbasse sogn, 1610-16

Mads Jensen, Almstok, Vorbasse sogn, 1615-61

Bilag 4: Tingsvidne for Brusk herred 1620:

Jørgen Andersen i Nebel, herredsfoged i Brusk herred, Nis Buck i Eltang og Henrik Splette den Unge, borger i Kolding, kundgør vi for alle med dette vort åbne brev, at efter Guds byrd 1620, lørdag den 29. april på fornævnte ting for dom var skikket Søren Bertelsen i Dons, delefoged i Brusk herred, lovlig bedet, og fik et fuldt tingsvidne af 8 danemænd, som var: Nis Buck i Eltang, Jens Sørensen i Viuf, Tord Jensen i Møsvrå, Peder Jensen i Dons, Peder Svendsen i Håstrup, Peder Rogh ibidem, Mads Poulsen ibidem, Peder Iversen i Møsvrå, – hvilke fornævnte 8 dannemænd alle vunde samdrægteligt på deres gode tro, sjæl og rette sandhed, at de så og hørte samme dag og tid på fornævnte ting for dom, at for dem vunde med oprakte fingre og hellig ånds ed Niels Jensen i Lilballe, sognefoged, Søren Poulsen i Almind og Poul Iversen i Møsvrå, fornævnte mænd vunde, at de var i Almind sogn og først udi Almind by, der haver fuldgjort efter kgl. maj. brev disse efterskrevne:

... I lige måde var fornævnte mænd udi Dons, der så og forfarede de, at hver mand have sat pilestager og ymper udi deres haver ved deres gårde efter kgl. maj. brev, dog hvad humlekuler er anlangende, da er jorden heller grunden ikke så, at de enten humlekuler eller løberødder kunne lægge thi de der ikke ville gro eller tiltage. Dernæst var vi udi Møsvrå, fandtes humlekuler at være lagt, pilestager og andre ymper at være sat efter kgl. maj. brev af hver mand.

Hvad Harte sogn belanger, haver hver mand i forn. sogn sat

pilestager og ymper ved hver deres huse og gærder, tofter og haver efter kgl. maj. brev og udgivne mandat, som er udi Harte by, Påby, Lystrup, Løngård, Stubdrup, Stallerupgård og Rådvad (?), og hvad humlekuler er anlangende, kan ikke lægges i forn. sogn eller nogen af disse forn. byer, dette er forfaret ved Thue Nielsen, sognefoged i Harte, Hans Mikkelsen ibidem og Jep Jensen i Løngårde.

Item udi Bramdrup by er forfaret ved Jens Hansen, sognefoged, Jørgen Jensen og Hans Tordsen ibidem, da haver hver mand lagt humlekuler, sat pilestager og andre ymper og poder efter kgl. maj. brev.

Udi Eltang sogn, som er Eltang, Stenderup og Gudsø by, haver hver mand lagt humlekuler, så og enhver lagt løberødder, item sat pilestager med ymper og poder udi deres abildhaver, efter kgl. maj. brev og mandat, som er forfaret ved Nis Buck i Eltang, sognefoged, Bertel Pedersen ibidem og Jens Andersen i Standerup.

Poul Nielsen i Bjert, sognefoged, med 2 mænd ved navn Søren Jørgensen og Thomas Nielsen ibidem forfaret, da findes at hver mand haver lagt humlekuler, og en part løberødder og sat pilestager ved deres gårde og andetsteds ved deres havegårde, så og sat ymper efter kgl. maj. brev.

I Lilballe findes humlekuler at være lagt, pilestager og andre ymper at være sat efter kg. maj. brev hos hver mand, er forfaret ved Niels Jensen i Lilballe, sognefoged, Søren Poulsen i Almind og Poul Iversen i Møsvrå.

Findes og ingen udi Vilstrup by, som haver jo lagt humlekuler og sat pilestager og andre små ymper efter kgl. maj. brev og befaling, som er forfaret ved Hans Nielsen i Skovsgårde, sognefoged, Hans Andersen i Vilstrup og Laurids Kortsen ibidem.

Søren Pedersen i Herslev, sognefoged, har forfaret med to mænd ved navn Anders Pedersen og Niels Iversen ibidem om humlekuler og pilestager at sætte, så findes her ingen humlekuler i Herslev, Hørup og Tolstrup lagt, men da haver hver mand lagt løberødder ved deres huse. I lig måde sås pilestager og andre små ymper efter kgl. maj. brev.

Item haver alle Viuf mænd lagt humlekuler og sat pilestager og andre ymper efter kgl. maj. mandat og befaling, som er forfaret ved Jens Sørensen i Viuf, sognefoged, og to mænd, som er Hans Terkelsen og Søren Lund ibidem.

Udi Møsvrå by haver og hver mand lagt humlekuler og løberøder og sat pilestager andre små ymper efter kgl. maj. brev, som er forfaret ved Jørgen Andersen i Nebel, herredsfoged, med to mænd ved navn Jørgen Madsen og Anders Skræder ibidem.

Udi Starup sogn og by, som og Fredsted, findes hver mand at have lagt fem humlekuler og en part at have lagt løberødder og sat 10 pilestager efter kgl. maj. brev og mandat, dog ikke at have sat nogen poder eller ymper, som er forfaret ved Iver Andersen, sognefoged, Hans Poulsen ibidem og Søren Nielsen i Fredsted.

Item er forfaret ved Oluf Hansen i Tiufkær, sognefoged, med to mænd, som er Mads Jensen og Peder Madsen ibidem, at de Tiufkær mænd haver lagt humlekuler og en part lagt løberødder, så og sat pilestager og andre ymper efter kgl. maj. mandat og befaling.

Haver og hver mand i Håstrup by lagt humlekuler og løberødder og sat pilestager og andre små ymper efter kgl. maj. brev, som er forfaret ved sognefogeden Peder Mikkelsen i Håstrup og tvende mænd, som var Nis Rogh og Nis Klausen ibidem.

Herforuden bekendte og kundgjorde forskrevne sognefogeder og mænd, at mesten part hver mand her udi fornævnte herred haver ved deres gårde æblehaver med æbletræer, pærer, blommer og andre træer, som de dem årligen år beflittiger på med ymper og poder, dog til nogen byer, efter jorden og grunden lejlighed ikke kunne holde eller have, at de så vunde for os, det vinder vi med vore besegling her nedenfor. Actum ut supra.

Anmærkninger:

I Vester Nebel sogn har herredsfogeden selv påtaget sig tilsynet på linje med sognefogederne andre steder, Nebel var gennem hele den undersøgte periode sæde for herredsfogeden, og der er ikke fundet vidnesbyrd om egentlige sognefogeder i samme sogn.

Det omfattende Eltang sogn, hvortil også Gudsø hørte (senere indlemmet i Taulov sogn, Elbo herred), har været delt i flere fogderier, og Lilballe, hvor sognefogeden bor, er slået sammen med Almind sogn, I Almind sogn ligger også Dons,

hvor delefogeden bor. Denne har ikke været med i selve synet; men som ansvarlig over for de højere myndigheder er det ham, der er »skikket« i retten.

Håstrup og Tiufkær ligger egentlig i Smidstrup sogn, der hører til Holmans herred.

Bilag 5: Erklæring om Holmans herred 1620:

Register og optegnelse på dem i Holmans herred, som ikke har fuldgjort med humlekuler at lægge, pilestave så vel som andre gode ymper at sætte efter kgl. maj. mandat og brev udi år 1620 til den 24. maj udi samme år.

Som er efter sognefogeders register opskrevet hver i sit sogn, som de findes at være sognefoged udi.

Som er først i Gårslev sogn, som Oluf Friis i Gårslev er sognefoged udi:

(Her følger en liste over forsømmelser).

Gauerslund sogn: har hver mand fuldgjort efter kgl. maj. mandat, uden Anders Hvid i Børkop har ingen ymper ladet sætte, efter Thim Sørensen i Børkop, sognefoged, har ladet opskrive.

Udi Andkær og Hvilbjerg efter Hans Munks opskrift: (en række navne m.m. anført).

Vinding, som Mads Sørensen er sognefoged udi, som og Skærup og Svinholt: findes alt at være fuldgjort og humlekuler, pilestager og andre ymper, som det sig bør efter kgl. maj. mandat.

Smidstrup sogn, som Peder Basse i Velling er sognefoged udi, findes og alt fuldgjort og humlerødder, pilestave og andre ymper, som det sig bør.

Follerup by efter Søren Buhl i Follerup hans opskrift findes også fuldgjort med humlekuler, pilestave og andre ymper, som det sig bør.

Pjedsted sogn, som Peder Thomsen i Pjedsted er sognefoged udi, findes og at være fuldgjort...

At det fornævnte er en rigtig opskrift om fornævnte humlekuler, pilestaver og andre ymper at sætte her i Holmans herred efter som forskrevne steder udi fornævnte år...

(Resten er temmelig ulæseligt. Erklæringen er forsynet de

syv sognefogeders segl samt en underskrift, der synes at være defefoged Hans Hansens).

Anmærkninger:

Andkær og Hvilbjerg ligger i Gauerslund sogn, men har haft egen sognefoged.

Skærup sogn er nævnt uden angivelse af sognefoged. Her boede defefoged Hans Hansen selv og efter ham hans søn i samme stilling. Der er ikke fundet sognefogeder i Skærup sogn.

Follerup hører til Herslev sogn, som ellers ligger i Brusk herred.

Bilag 6: Sogne delt af herredsgrænser

Denne liste er hovedsagelig blevet til på grundlag af oplysninger i Traps Danmark. Men også lensregnskabets jordebøger kan undertiden have særskilte lister over byer, som hører til det pågældende herred, skønt deres kirke ligger i et naboherred.

Jerlev herred havde

Ågård, Hesselballe, Borlev og Nygård i Øster Starup sogn, som hørte til Brusk herred.

Bindeballe, Rygbjerg og Store Almstok i Randbøl sogn, som hørte til Tørrild herred.

Brusk herred havde

Tiufkær, Håstrup og Rønshave i Smidstrup sogn, der hørte til Holmans herred.

Gudsø, som dengang hørte til Eltang sogn, men som senere blev overført til Taulov sogn i Elbo herred.

Anst herred havde

Vranderup, som dengang hørte til Harte sogn i Brusk herred.

Holmans herred havde

Follerup og Follerup Mølle, som hørte til Herslev sogn i Brusk herred.